

Тема 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА, ЇЇ ПРЕДМЕТ, СТРУКТУРА І МЕТОД

1. Предмет, функції та метод соціології,
2. Структура соціології,
3. Місце соціології в системі наук про суспільство.

Мета лекції: ознайомлення з предметом і методом, функціональним призначенням загальної соціології, її структурою і змістом, місцем і роллю в системі соціальних і гуманітарних наук.

1. Предмет, функції та метод соціології

Термін «соціологія» походить від латинського «societas» – суспільство та грецького «logos» – вчення, що означає при їх поєднанні і перекладі «вчення про суспільство». Термін ввів у середині 19 ст. французький філософ Огюст Конт (1789-1857).

Об'єктом соціології є суспільство, яке представляє собою єдність економічної, соціальної, політичної і духовної сфер, що перебувають в органічній взаємозалежності, взаємодії і русі. Стан суспільства в кожному мить проявляється як соціальна реальність, котру утворюють його функціонуючі і взаємодіючі структурні компоненти, суспільні відносини та процеси. Суспільство як об'єкт соціології вивчається в його становленні, функціонуванні і розвитку як цілісної системи, стані сучасної соціальної реальності та майбутньої історичної перспективи.

Питання про предмет соціології є дискусійним. Узагальнюючи думку більшості соціологів щодо предмета соціології, можна дати наступне визначення. Предметом соціології виступають закономірності (тенденції) і форми становлення, функціонування і розвитку системи суспільства та його складових соціальних груп і інститутів, суспільних відносин і процесів в їх органічному зв'язку, взаємодії та русі.

Предмет конкретних соціологічних досліджень залежить від рівня аналізу соціальної реальності, потреб і проблем конкретного суспільства, регіонального об'єднання країн, цивілізації, світового співтовариства.

Соціологія виникла як відповідь на потреби вдосконалення і розвитку суспільства і в цьому було і залишається її сутнісне, теоретичне та прикладне призначення.

Метод соціології

Залежно від рівня та завдань соціологічного дослідження застосовуються відповідні методи. Теоретичній соціології притаманні філософські, загальнонаукові методи пізнання соціальної реальності, методи логічного аналізу, тоді як на емпіричному рівні використовуються якісні і кількісні методи збору, фіксації, систематизації і аналізу емпіричних фактів (спостереження, анкетування, інтерв'ю, аналіз документів, соціальний експеримент, порівняльний аналіз, методи статистики та ін.). Методи логічного аналізу домінують у теоретичній соціології, тоді як методи статистики таку ж роль виконують в емпіричних та прикладних дослідженнях.

Існують різні види соціологічних досліджень (пошукове, описове, аналітичне, разові і повторні, суцільні і вибіркові та ін.). Найбільш глибоким дослідженням є аналітичне, яке виражає сутність соціологічного методу, згідно з яким суспільні явища і процеси, соціальні проблеми мають об'єктивну причину, пошук якої необхідно здійснювати безпосередньо в суспільстві, тобто слід виявити причинно-наслідкові зв'язки між соціальними явищами і процесами та їх тенденції, що потребує пошук, фіксацію, систематизацію та аналіз емпіричних фактів соціальної дійсності, їх узагальнення, пояснення, теоретичну інтерпретацію.

Продуктивність вивчення і застосування соціологічних знань в навчальному процесі і наукових дослідженнях, а на їх основі інших суспільних і гуманітарних наук, можливі лише за умови певних філософських знань, які відіграють методологічну роль в соціальному пізнанні. Знання законів і форм логіки людського мислення, розуміння співвідношення і взаємозв'язків сутності і явища, форми і змісту, матеріального і ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, закономірного і випадкового, причини і наслідку, емпіричного і теоретичного та інших основ філософських знань виступає необхідною умовою якісного навчального процесу взагалі і соціології, зокрема.

Соціологія вивчає:

- 1) соціальні риси людей, їх статусно-рольову поведінку, соціальні дії, взаємодії та суспільні відносини;
- 2) суспільство як соціальну цілісність, його соціальну структуру, соціальні групи і інститути, соціальні явища і процеси, причинно-наслідкові зв'язки між ними;
- 3) соціальні зміни і тенденції розвитку суспільства та його складових в їх взаємодії і русі;
- 4) умови і чинники, способи і технології впливу на суспільні процеси та розвиток суспільства в цілому.

Завдання соціології:

- 1) формування наукових знань про суспільство, проблеми його функціонування та розвитку;
- 2) розробка методів соціологічних досліджень;
- 3) дослідження стану і динаміки структури суспільства та її елементів в їх взаємодії і русі;
- 4) інформація публічних органів влади і управління, громадянського суспільства про реальний стан та проблеми розвитку усіх сфер життєдіяльності країни;
- 5) аналіз суспільних проблем, розробка шляхів, технологій, способів, рекомендацій щодо їх вирішення, вдосконалення соціальної дійсності.

Реалізація завдань соціології здійснюється через її функції.

Функції соціології:

- 1) гносеологічна (теоретико-пізнавальна) – формування нових теоретичних і емпіричних знань про закономірності (тенденції) і форми функціонування і розвитку суспільства, його складових, соціальних груп і інститутів, поведінку суб'єктів суспільного життя;
- 2) описова – опис соціальних явищ і процесів, їх структури, рис і властивостей, внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, тенденцій тощо;
- 3) прогностична – соціологічні знання створюють можливість передбачити майбутнє явищ і процесів суспільного життя (проблеми, протиріччя, конфлікти, тенденції) і вжити необхідних заходів щодо нейтралізації дії деструктивних чинників, змоделювати, розробити

оптимальні проекти подальшого суспільного розвитку та втілити їх в дійсність;

4) прикладна, практична (перетворювальна, інструментальна) – проявляється в діях суб'єктів суспільного життя, які здійснюються на основі фундаментальних знань соціології з метою вирішення конкретних соціальних проблем, вдосконалення соціальної дійсності;

5) інформаційна – інформування органів публічної влади та громадянського суспільства про реальний функціональний стан системи суспільства, соціальних інститутів, актуальні проблеми усіх сфер і галузей суспільного життя;

6) ідеологічна – соціологія виражає об'єктивні інтереси і цінності соціальних груп, зацікавлених у забезпеченні стабільного функціонування і розвитку суспільства на основі сучасних наукових знань;

7) світоглядна – соціологія формує в суспільній свідомості загальноновизнану систему гуманістичних, загально-цивілізаційних цінностей і поглядів на людину, суспільство і світ в цілому, в їх гармонічній єдності, взаємозв'язку і взаємодії.

Соціологія – це наука, що вивчає закономірності (тенденції) становлення, функціонування і розвитку суспільства та його складових, досліджує взаємозв'язки між соціальними інститутами і групами, соціальними процесами і відносинами і на цій основі дає наукові прогнози щодо перспектив подальшого суспільного розвитку та рекомендації вирішення існуючих соціальних проблем.

2. Структура соціології

У сучасній соціології співіснують три основні підходи до її структури.

- 1) змістовний (за рівнем знання);
- 2) цільовий;
- 3) масштабний.

I. Змістовний підхід включає:

- методологію соціологічних досліджень;
- теоретичну соціологію;
- емпіричну соціологію.

Методологія соціологічних досліджень – система засадничих принципів, що лежать в основі пізнання, систематизації і застосування соціологічного знання (наприклад, принципи матеріалізму і ідеалізму, реалізму і номіналізму та ін.).

Теоретична соціологія – сукупність різних течій, шкіл і напрямків, які на основі притаманної їм методології, принципів і методів описують, пояснюють і прогнозують закономірності формування, функціонування і розвитку суспільства, його соціальних груп і інститутів, соціальних явищ і процесів.

Теоретичне знання є вищою формою наукових знань, створюється на основі логіки і абстрактних понять, воно сутнісне і універсальне, перевіряється і підтверджується емпіричними знаннями, а його формами є:

- принципи,
- теорії (гіпотези),
- закономірності (тенденції),

а методами – діалектика, системний, структурно-функціональний, історичний, спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, ідеалізація, абстрагування, формалізація, аналогія, моделювання, вимірювання, порівняння та інші філософські і загальнонаукові методи та прийоми.

Теорія – це:

а) істинне твердження про причинно-наслідкові зв'язки між соціальними явищами і процесами, про те, як і чому пов'язані між собою окремі факти;

б) система взаємопов'язаних істинних суджень, що описують і пояснюють сутність соціального явища, його генезис та подальший розвиток;

в) сукупність логічно узгоджених і істинних положень, що описують і пояснюють спосіб існування і розвитку суспільства як цілісної системи та її складових елементів в їх взаємодії і русі.

Наукова гіпотеза, яка доказана і визнана науковою спільнотою, є істинним знанням, науковою теорією.

Гіпотеза – це припущення, яке потребує доказу (логічного, емпіричного).

Пізнавальні функції наукової теорії:

1) опис;

2) пояснення;

3) прогноз, передбачення (мета будь-якої науки). Передбачення виступають основою для рекомендацій теоретичного та прикладного характеру.

Склад теоретичної соціології

Теоретичний рівень має дві складові: загальні теорії та галузеві (спеціальні) теорії.

1) Загальна теорія (загальна соціологія) – це вищий теоретичний рівень соціологічних знань, системна та логічно узгоджена їх сукупність про закономірності (тенденції) формування, функціонування та розвитку системи суспільства. Загальна теорія має дати відповіді передусім на питання: чому і яким чином відбулось формування суспільства, із яких компонентів воно складається і як вони взаємодіють, які історичні стадії суспільство пройшло та в чому є його рушійна сила, а також відповідно логіки теорії здійснити прогноз щодо його майбутнього.

Загальні теорії формують моделі функціонування і розвитку суспільства як суспільної цілісності або системи суспільства. Єдиної загальної соціологічної теорії не існує. До загальних соціологічних теорій належать: теорія еволюціонізму, структурного функціоналізму, теорія конфлікту та ін. Домінуючою на сучасному рівні розвитку соціологічних знань визнається теорія структурного функціоналізму американського соціолога Т. Парсонса, яка має найбільш переконливу пояснювальну функцію щодо суспільства в цілому. Кожна із існуючих загально-соціологічних теорій має свої достоїнства та недоліки.

2) Галузеві і спеціальні соціологічні теорії описують окрему, конкретну сферу суспільної реальності, спираючись на відповідні загальні теорії. Американський соціолог Р. Мертон, представник теорії структурного функціоналізму назвав їх теоріями середнього рівня, що опосередковують загальні соціологічні теорії і конкретні соціологічні

дослідження (емпіричні і прикладні). Галузеві і спеціальні теорії виступають методологічною основою конкретних соціологічних досліджень.

До галузевих теорій відносяться економічна соціологія, політична соціологія, соціологія культури, соціологія права та ін.

До спеціальних теорій належать теорія соціальних інститутів і організацій, теорія особистості, теорія соціалізації, теорія девіантної поведінки та ін.

Галузеві і спеціально-соціологічні теорії – це окремі сфери соціологічного знання, які певною мірою витікають, конкретизують відповідні положення, вузлові питання тієї чи іншої загальної соціологічної теорії. Цей зв'язок не завжди прямо простежується.

В соціологічній літературі виділяють декілька їх груп:

1) теорії, які вивчають види людської діяльності (соціологія праці, побуту, спорту, читання тощо);

2) теорії, які виникли на стику соціології та інших суспільних і гуманітарних наук (економічна соціологія, політична соціологія, соціологія культури, соціологія права тощо);

3) теорії, що характеризують соціальну структуру суспільства і її елементи (соціологія класів і соціальних груп, соціологія націй, соціологія міста, соціологія особистості тощо);

4) теорії, які вивчають діяльність соціальних інститутів (соціологія держави, соціологія партій, соціологія сім'ї, соціологія освіти, науки і т. ін.);

5) теорії відхиляючих форм поведінки і аномальних явищ (соціологія девіантної поведінки, соціологія злочинності, наркоманії, розлучень, самогубств тощо).

Змістовний підхід включає також емпіричну соціологію.

Емпірична соціологія – сукупність принципів, методів і прийомів збору, систематизації й аналізу, узагальнення емпіричних фактів з метою збагачення наукових знань, підтвердження чи спростування наукових гіпотез, теорій. Це певною мірою самостійний підрозділ соціології, який знаходиться в тісному зв'язку з теоретичною соціологією.

Емпіричне (гр. емпірія – досвід) – це все, що дано людині на основі чуттєвого досвіду. Емпіричне пізнання здійснює зв'язок людини з зовнішнім світом.

Ознаки емпіричних досліджень:

- а) орієнтовані на фіксацію, збір і аналіз реальних, емпіричних фактів соціального життя;
- б) націлені на прирощення знань;
- в) підтверджують, або спростовують якусь теорію середнього рівня (галузеву, спеціальну);
- г) повинні бути репрезентативними.

Теоретичний рівень пізнання спирається на дані емпіричного рівня. Емпіричне знання створюється на основі статистики, його формами виступають:

1) протокольна пропозиція (фіксація результату окремого, одиначного спостереження, при складанні якого встановлюється точний час і місце спостереження);

2) емпіричні узагальнення, статистичні закономірності, наукові факти – індуктивні узагальнення протокольних пропозицій, що є твердженням статистичного характеру про відсутність або наявність деяких подій, властивостей, відносин у предметі дослідження. Їх представляють у вигляді графіків, діаграм, таблиць, класифікацій;

3) емпіричні закономірності (тенденції) різних видів (функціональні, причинні, структурні, динамічні, статистичні);

4) феноменологічні теорії, які є найбільш загальним рівнем емпіричного наукового знання, представляють собою емпіричне узагальнення феномену (явища).

Методами збору емпіричних даних є:

- 1) спостереження;
- 2) опитування (анкетування, інтерв'ю, експертне опитування);
- 3) аналіз документів (якісний і кількісний метод, контент-аналіз);
- 4) соціальний експеримент та ін.

Методи конкретних соціологічних досліджень (емпіричних і прикладних) поділяються на якісні (класичний аналіз документів,

«кейс-стаді», неструктуровані опитування і спостереження, метод «фокус-груп» та ін.) та кількісні (анкетування, структуровані інтерв'ю і спостереження, контент-аналіз та ін.). В соціологічних дослідженнях, як правило, застосовуються одночасно якісні і кількісні методи.

При аналізі соціологічних даних використовуються факторний, причинний, кореляційний, латентний, математичний, порівняльний, системний, структурний, історичний, психологічний, юридичний та інші методи і підходи.

II. Цільовий підхід (по функції знання). Його складає:

1) фундаментальна соціологія, яка орієнтована на приріст, розвиток знань;

2) прикладна соціологія, яка спрямована на практичну користь, вирішення конкретних соціальних проблем на основі застосування фундаментальних знань.

Фундаментальна соціологія – це дослідження, метою яких є формування, розвиток та перевірка наукових теорій. Основні риси фундаментальної соціології:

а) орієнтована на отримання нових теоретичних знань про суспільство;

б) спрямована на пізнання і відкриття соціальних закономірностей (тенденцій);

в) вирішує наукові проблеми, пов'язані з формуванням знання про соціальну дійсність, описом, поясненням і розумінням процесів суспільного розвитку;

г) розвивається в основному в університетах, її називають академічною.

Прикладна соціологія. Її основні риси:

а) призначена застосовувати фундаментальні, теоретичні соціологічні знання з метою вирішення конкретних суспільних проблем, досягнення практичної користі;

б) здійснює пошук шляхів, способів, технологій, методів вдосконалення суспільства, його структурних елементів;

в) використовує методи емпіричних досліджень (спостереження, опитування, аналіз документів, експерименти, статистичний та порівняльний аналіз тощо) та не потребує обов'язкової репрезентативності дослідження;

г) соціальна робота виступає одним із напрямків прикладної соціології.

III. Масштабний підхід ділить соціологію на дві традиційні складові: макросоціологію і мікросоціологію.

Макросоціологія (витоки – Платон, Арістотель) :

1) теоретичні і емпіричні дослідження великих соціальних спільнот і явищ: держава, етноси, класи, міста, релігійні конфесії, соціальні системи, структури соціально-економічного, політико-правового та соціокультурного ладу, значні соціальні зміни;

2) стверджує, що суспільство – це органічна, об'єктивна надіндивідуальна соціальна реальність, структурована соціальна цілісність;

3) методологічною основою виступає принцип соціологічного реалізму, згідно з яким система суспільства, соціальні інститути як об'єктивна соціальна реальність визначають соціалізацію і поведінку індивідів, а роль людей у цих явищах є незначною і саме тому вони (соціальні явища) мають бути предметом вивчення;

4) використовує метод логічного, філософського аналізу, загальнонаукові методи (системний, функціональний, структурний, історичний підхід, індукція і дедукція, аналіз і синтез, ідеалізація, аналогія та ін.) та абстрактний категоріально-понятійний апарат;

5) до макросоціології відносять:

- теорії функціоналізму і структурного функціоналізму (англ. Герберт Спенсер, фр. Еміль Дюркгейм, амер. Талкот Парсонс, амер. Роберт Мертон та ін.);

- теорії конфлікту (нім. К. Маркс, нім. Ральф Дарендорф, амер. Люїс Козер, амер. Кеннет Боулдинг та ін.);

- еволюціонізм, неоеволюціонізм (амер. Леслі Уайт, амер. Дж. Ленські та ін.).

Мікросоціологія (витоки – гр. Демокрит, нім. Готфрід Вільгельм Лейбніц):

1) до неї належать теорії, концепції і школи, що досліджують сфери і механізми безпосередніх взаємодій людей, їх комунікації на рівні міжособистісних відносин;

2) стверджує, що первинне і головне – це людина, а суспільство є сумою індивідів. Соціальні явища виступають вторинними по відношенню до взаємодії індивідів. Конкретні люди самі будують соціальні явища (соціальні організації, соціальні інститути) в рамках своїх взаємодій. Методологічною основою виступає принцип соціологічного номіналізму;

3) переважно використовує метод статистики, емпіричний метод (спостереження, опитування, аналіз документів, експерименти, порівняльний аналіз тощо);

4) до мікросоціології належать:

- теорія обміну (амер. Дж. Хоманс);
- теорія символічного інтеракціонізму (амер. Чарльз Кулі і Джордж Герберт Мід);
- феноменологічна соціологія (амер. Альфред Шюц);
- етнометодологія (амер. Гарольд Гарфінкель);
- драматургічна соціологія (амер. Ервін Гофман) та ін.

В спеціальній літературі також виділяють мезорівень (грец. mesos – середній) соціологічних досліджень, який поєднує аналіз мікро- та макрорівні, особистість та суспільство.

В кінці ХХ ст. під впливом процесів глобалізації формується мегарівень соціологічних досліджень, спрямований на вивчення глобальних проблем сучасного світу.

3. Місце соціології в системі наук про суспільство

Соціологія посідає особливе місце у системі наук про суспільство, вона:

1) є наукою про суспільство як цілісне суспільне утворення, його складові компоненти в їх взаємодії і розвитку;

2) включає в себе теорію суспільства, що виступає методологічною основою суспільних та гуманітарних наук;

3) містить в собі висхідний, базовий категоріально-понятійний апарат усіх наук про суспільство.

Соціологія та інші науки про суспільство мають органічні взаємозв'язки і співвідносяться між собою як загальне і особливе, за виключенням зв'язків соціології і філософії, в яких остання виступає методологічною основою як соціології (соціальна філософія), так і природничих наук.

Загальна соціологія як цілісна теорія суспільства виконує методологічну роль безпосередньо щодо певних галузевих та спеціальних соціологічних теорій, які, у свою чергу, як правило, виступають методологічною основою емпіричних та прикладних соціальних досліджень

Соціологія і філософія

Філософія:

- прагне до пізнання вічних основ існування людини і суспільства, сенсу їх буття і призначення;
- основним методом є теоретичне мислення, наука умоглядна, споглядальна, абстрактна;
- вирішує в першу чергу світоглядні завдання, включає в себе ціннісний підхід;
- висуває принципи, ідеї, припущення, які часто не піддаються емпіричній перевірці.

Філософія вивчає закони виникнення, функціонування та розвитку природи, суспільства та людського пізнання, тоді як соціологія досліджує тільки суспільство і його структурні компоненти у їх взаємозв'язку та взаємодії, має емпіричну та прикладну складову.

Соціологія виникає на основі соціальної філософії, з потреби подолати обмеження, які властиві філософського методу пізнання.

Соціологія і історія. Історія вивчає минуле людства, фіксує конкретні історичні події, їх дати, умови, учасників цих подій, а соціологія – логіку, закономірності становлення та розвитку суспільства, його сучасний стан, функціонування та тенденції розвитку.

Соціологія і політологія. Соціологія вивчає суспільство в цілому, а політологія лише його політичну складову, публічні влади і по-

літику, конкретних суб'єктів політики, їх політичну стратегію і тактику, політичні технології, політичні відносини і процеси, умови та чинники політичного розвитку, політичну свідомість і культуру, політичні інтереси та інші політичні явища в їх генезисі і динаміці. Соціологія вивчає політику у її зв'язку і взаємодії з іншими сферами суспільного життя як на теоретичному, так і на емпіричному, прикладному рівні.

Соціологія і економічна наука. Соціологія вивчає суспільство як соціальну цілісність у взаємодії і взаємозалежності усіх його компонентів, а економічна наука досліджує лише сферу економічного життя, його організацію, функціонування і розвиток (економічну систему), а також чинники, які впливають на її динаміку. Соціологія вивчає економіку в її зв'язку і взаємодії з іншими сферами суспільного життя як на теоретичному, так і на емпіричному, прикладному рівні з позицій забезпечення соціальної ефективності і суспільної рівноваги, взаємодії економічних, соціальних, політичних та духовних чинників суспільного розвитку.

Соціологія і психологія. Психологія пояснює поведінку конкретної людини специфікою, особливостями її індивідуальної психіки, а соціологія – її соціальним статусом, місцем в соціальних взаємодіях, впливом соціальних чинників, цінностей і норм даного суспільства. Для соціолога індивідуальна психіка є типовою для природи людини в її здатності розуміти соціальний світ, оточення і взаємодіяти з ним, а причини девіантних форм поведінки пояснюються дією соціальних умов та чинників, які обумовлюють девіацію і виступають предметом соціологічних досліджень.

Соціолог вивчає раціональну складову людини, а її несвідома, ірраціональна складова не є предметом його дослідження.

Соціологія і соціальна робота. Соціологія як наука про суспільство вивчає його з позицій забезпечення високої соціальної ефективності і суспільної рівноваги, стабільного розвитку, що досягається шляхом оптимальної і раціональної взаємодії усіх сфер суспільства і особливо її соціальної сфери, в якій реалізуються життєві потреби людей. Кожне суспільство має певну стратифікацію, соціальну нерів-

ність, що проявляється передусім у соціальній сфері, існуванні соціально найменш захищених верств населення, дослідження стану яких та соціальна допомога яким є сферою соціальної роботи, діяльності соціальних служб, соціальних працівників. Ефективна і продуктивна робота останніх обумовлена значною мірою їх знанням загальної теорії суспільства і соціальної сфери, соціальних технологій профілактики чинників виникнення складних життєвих обставин у певних категорій населення та надання їм дієвої соціальної допомоги в разі настання цих обставин. Соціальні служби та їх працівники мають бути усвідомлені щодо генезису чинників, які обумовлюють настання складних життєвих обставин, деструктивна дія котрих виникає в самих різних сферах суспільства. Складні життєві обставини – це явище, профілактика якого і боротьба з яким може бути ефективною у разі компетентної соціальної діагностики, визначення їх дійсних причин, розробки та застосування адекватних засобів і технологій.

Висновок: соціологія – це наука, що вивчає закономірності (тенденції) становлення, функціонування і розвитку суспільства та його складових елементів, досліджує взаємозв'язки між соціальними інститутами і групами, соціальними процесами і відносинами і на цій основі формулює наукові прогнози щодо перспектив подальшого суспільного розвитку та рекомендації вирішення існуючих соціальних проблем.

Сучасна соціологія являє собою багатоманітну сукупність теорій, напрямків, шкіл і типів знань, які взаємопов'язані, доповнюють один одного, а водночас конкурують, утворюючи систему соціологічних знань, котра спирається на методологію соціальної філософії та служить методологічною основою суспільних і гуманітарних наук, конкретних соціальних досліджень емпіричного і прикладного характеру. Основними складовими системи соціологічних знань є фундаментальна і прикладна соціологія. Соціальна робота виступає одним із напрямків прикладної соціології.